

УДК: 94 (477): 355.311.1

В.В.Задунайський

Вплив імперської спадщини на становлення структури Збройних Сил України в 1917-1920 рр.

Револуційні зрушення 1917-1920 рр. мали вирішальне значення для України, заклавши підвалини національно-державного будівництва у новітні часи. Враховуючи вагу військового протистояння новостворених українських державних утворень з різноманітними противниками, особливого значення в цей час набуло питання розбудови Збройних Сил. Упродовж усієї револуційної доби не було жодного дня, коли б українські військові формування мали спокій. З огляду на це, потреба комплексного дослідження історії українського війська впродовж 1917-1920 рр. не викликає сумнівів.

Історія Збройних Сил України цього періоду є доволі різноманітною, що обумовлює необхідність ретельного дослідження всіх аспектів військового життя у ті складні часи. Одним з них є проблема розвитку структури військ (маємо на увазі організацію військових формувань). Варто підкреслити, що розвиток зазначеної структури в різних українських військових формуваннях мав свою специфіку, що було пов'язане не лише з рівнем збереження військово-козацької спадщини попередніх часів та впливами імперських військових систем (російської чи австро-угорської), але й тенденціями розвитку політичної структури та свідомості широких народних мас. Наше дослідження сприятиме повноцінному розумінню розвитку військової структури українських формувань револуційної доби (у часі й просторі), що було важливою складовою національного державного будівництва. Отже, дослідження зазначеної проблеми є важливою складовою як історії Збройних Сил України, так і загального курсу новітньої історії України.

Револуційні події 1917-1920 рр. в Україні не завжди належним чином досліджувались вітчизняними науковцями. За радянських часів проблеми військового будівництва в Українській Народній Республіці (УНР) та Українській Державі Гетьмана П.П.Скоропадського, як і впливи на них Російської та Австро-Угорської імперій залишались поза увагою істориків, бо згідно з вимогами офіційної ідеології розглядалися лише переможні дії Червоної Гвардії або “антинародний” характер Центральної Ради чи Директорії [1].

Українські дослідники з еміграції навпаки значну увагу приділили історії новостворених українських державних структур та їх військових формувань, зосередившись на висвітленні перебігу збройної боротьби тих часів [2].

Окремо звернемо увагу на ґрунтовну “Історію Українського Війська”, що була створена українськими дослідниками з Галичини у 20-30 рр. ХХ ст. [3]. У цьому виданні подано широкомасштабний огляд історії українських військових формувань від найдавніших часів і до кінця революції, а тому міститься цікавий матеріал щодо структури Збройних Сил УНР й Української Держави. Поряд із цим, не було здійснено співставлення структурної організації. Бракує й огляду як окремих складових військової структури Наддніпрянської Армії УНР, так і військової організації кубанських козаків (остання козацька спільнота українського походження).

Сучасна українська історіографія дедалі ґрунтовніше досліджує революційні зрушення 1917-1920 рр., у тому числі й військово-політичні процеси [4]. Мають місце й розробки історії військових формувань або військового будівництва в окремих регіонах України [5]. Попри це, все ще бракує загального огляду розвитку військової структури українських військових утворень у часи революції.

Автор розробляє українську військову проблематику як у військово-козацькому спрямуванні [6], так і стосовно дослідження військового життя за часів УНР [7], але комплексного огляду військової структури Збройних Сил України впродовж 1917-1920 рр. не здійснив.

Отже, в історіографії питання розвитку військової структури Збройних Сил українських державних утворень впродовж 1917-1920 рр. з урахуванням імперської спадщини ще не досліджувалось, що й обумовило доречність нашого звернення до цієї проблеми.

Таким чином, метою пропонованої статті є дослідження основ військової структури збройних формувань незалежних державних українських утворень під час революційних зрушень 1917-1920 рр. з урахуванням впливу російської й австро-угорської військових систем.

Джерельним підґрунтям цієї розробки стали матеріали археографічних збірок та вітчизняних (Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України – ЦДАВО України) і зарубіжних (Російський державний архів Ростовської області – РДАРО й Російський державний архів Краснодарського краю – РДАКК) архівних установ, в яких містяться документи вищих органів влади відповідних державних утворень і військового керівництва. Зазначена джерельна база забезпечує достатню достовірність результатів цього дослідження.

Наукова новизна пропонованої статті обумовлена тим, що вперше робиться спроба комплексного огляду розвитку основ військової організації збройних формувань українських незалежних державних утворень під час революційних зрушень 1917-1920 рр.

з урахуванням постімперських впливів, що дозволить відстежити основні тенденції військового будівництва в Україні у ті буремні роки й краще зрозуміти багатовимірний державотворчий процес. Відзначимо й введення до наукового обігу нових та маловідомих фактів і документів.

Розпочнемо наш огляд зі структури Кубанського козацького війська, що на початку ХХ ст. залишилось останнім українським козацьким формуванням в Російській імперії. Військово-організаційна система цього утворення була компромісом між козацькими досягненнями попередніх часів та вимогами централістичної військової структури Російської армії. Зміст цієї козацької структури був під час Першої світової війни таким: 33 полки (кавалерія), 18 батальйонів (пластуни-піхотинці), 12 батарей (артилерія) [8]. На нижчому рівні функціонували сотні, які поділялись на взводи [9]. Суто козацькі формування на вищому організаційному рівні об'єднувались у бригади й дивізії [10]. Вже у роки революції короткий час діяли за давнім зразком курені [11]. У складі Збройних Сил Півдня Росії кубанські козацькі частини і з'єднання було об'єднано у корпуси, а взимку 1920 р. короткий час діяла окрема Кубанська армія [12]. Отже, Кубанське козацтво зберегло до часів революційних зрушень 1917-1920 рр. своєрідну військову структуру, що в роки Громадянської війни набула завершення на вищому військово-організаційному рівні, але лише на короткий час і під контролем стороннього військового керівництва. Російські імперські впливи виявлялись на рівні бригад, дивізій, корпусів та армії.

Окремо згадаємо й досвід “Українських Січових Стрільців” (“УСС”), військова організація яких постала з початком Першої світової війни у складі Австро-Угорської армії. Відповідне добровольче формування діяло на підставі імперського військового законодавства що й обумовило залежність від певних стандартів [13]. Легіон “УСС” дорівнював піхотному полку і складався із батальйонів, рот і взводів, які мали внутрішнє найменування за козацьким зразком (курені, сотні, чоти й рої, а для резервно-вишкільної частини використовувався термін “Кіш”) [14]. Інакше кажучи, організаційна структура згаданого формування виявила австро-угорське військово-козацьке підґрунття, що мало українське забарвлення завдяки використанню специфічних військово-козацьких термінів. У подальшому досвід “УСС” став у пригоді під час становлення загону “Січових Стрільців” (діяв у складі збройних формувань УНР) й “Української Галицької Армії” (“УГА” – Збройні Сили Західно-Української Народної Республіки). Підкреслимо, що структуру “УГА” було доповнено військово-організаційними утвореннями у вигляді 3 корпусів, що об'єднували бригади (“УСС” – стало своєрідною гвардійською піхотною бригадою “УГА”). Загалом “УГА” мала чітку військову структуру, що мала такий вигляд: рій – взвод – сотня – курінь – полк – бригада – корпус (артилерія складалась з батарей, а

кіннота – з сотень) [15]. Отже, “УСС” й “УГА” взяли за основу австро-угорську військову структуру (перейменовану за козацькими взірцями на нижчому й середньому рівнях), що мала досить функціональний характер.

У часи Української Центральної Ради (УЦР), попри відмову від регулярних Збройних Сил, діяли різноманітні частини й з’єднання, що й становили військову потугу УНР. Серед згаданих формувань поважну роль відігравали добровольчі утворення, серед яких “Галицько-буковинський курінь Січових Стрільців” був не лише одним із найчисельніших і дисциплінованих, але й мав відмінні засади військової організації (мається на увазі система австро-угорського типу) [16]. Інші добровольчі формування попри барвисту термінологію козацького зразку брали за основу військово-організаційну систему російської армії (більшість добровольців мала відповідний військовий вишкіл і досвід). Щодо українізованих військових частин і з’єднань, то тут і так все зрозуміло – зберігалась російська армійська система, перейменована на нижчому й середньому рівнях на козацький кшалт [17]. Певною мірою вирізнявся “Гайдамацький Кіш Слобідської України”, що поділявся на 2 куреня (чорних і червоних шликів) [18]. Попри це, в основі згаданого формування лежали російські зразки, бо курінь, по суті, дорівнював батальйону. Відзначимо й відмінну структуру “Вільного Козацтва”, але вона, перш за все, стосувалась територіально-адміністративного устрою. Ті підрозділи й частини “Вільного Козацтва”, що брали участь у збройній боротьбі також мали структуру, подібну до “Гайдамацького Коша” (курени й сотні). Загалом, за часів УЦР українські військові формування мали таку структуру: рій – чота – сотня – курінь – полк – бригада – дивізія – корпус – армія – фронт [19]. Отже, військові формування УНР у часи Центральної Ради взяли за основу російську армійську систему (окрім Січових Стрільців, зорієнтованих на австро-угорський досвід), яку було перейменовано на нижчому й середньому рівнях за козацькими зразками.

Прихід до влади П.П.Скоропадського знаменував у царині військового будівництва повернення до засад функціонування повноцінних Збройних Сил за дореволюційним зразком. Наголосимо, що за часів Української Держави Гетьмана П.П.Скоропадського (колишнього генерал-лейтенанта) до складу вищого військового керівництва залучалась значна кількість генералітету колишньої російської армії. Все це обумовило логічність дій Гетьмана П.П.Скоропадського й його оточення щодо впровадження звичної російської військово-організаційної системи, у котрій за прикладом УНР було використано козацьку термінологію для найменування військово-структурних одиниць нижчого рівня. Так, у регулярних військах Гетьмана запроваджено таку структуру: рій – чота – сотня – курінь – полк – бригада – дивізія – корпус (кавалерія не мала куреня й корпусу) [20]. Отже, у часи Української Держави Гетьмана П.П.Скоропадського найпомітнішу роль за всю

революційну добу відіграли взірці колишньої російської армії, які також на нижчому рівні отримали найменування за козацьким зразком. Такі підходи виявляються слухними з огляду збереження значного військового досвіду дореволюційної доби.

Під час Директорії УНР військово-організаційна система зазнала кількох реорганізацій, що обумовлювались як політичними розрахунками (відкинути пріоритети Гетьманату), так і спробами підвищити рухливість й функціональність частин і з'єднань українських формувань. Потреби підвищення рухливості складових Збройних Сил УНР виявились у запровадженні з 21 лютого 1919 р. військово-похідної системи на основі кошів – загонів – куренів – сотень – чот – роїв [21]. Тут окрім використання козацької термінології помічаємо прагнення запровадити систему, що мала на меті зменшити кількість структурних одиниць на середньому (полк) й вищому рівнях (дивізії), бо загони дорівнювали бригадам, а коші – корпусам. Весною – влітку 1919 р. згадана система (вповні так і не запроваджена через військову кризу березня – квітня 1919 р.) була відмінена, але й надалі помічається прагнення (через брак вишколеного контингенту та матеріально-технічного забезпечення) застосовувати скорочені штати та мобільні частини й з'єднання (у травні – серпні 1919 р. діяла структура у вигляді 4 груп військ і 2 окремих дивізій) [22]. Зазначена структура поєднувала як попередні засади російської імперської системи, так і реальний бойовий досвід новітнього українського війська, що було досить прийнятним і доречним. Після листопадової катастрофи, що призвела до тимчасового припинення повноцінної збройної боротьби, Армія УНР (за підтримки Війська Польського) запровадили взимку – весною 1920 р. оновлену військово-організаційну структуру. Вищим українським оперативно-тактичним з'єднанням стала дивізія (піхотна й кавалерійська), а на нижчих рівнях зберігались попередні частини й з'єднання (штати яких доопрацьовувались й надалі). Отже, у часи Директорії Збройні Сили УНР виявили не лише певне збереження колишніх російських зразків військової організації, але й використання бойового досвіду та потреби враховувати матеріально-технічні можливості української держави. Певний вплив мав і досвід Війська Польського, яке забезпечувало матеріально-технічні потреби Збройних Сил УНР в 1920 р.

У роки революційних зрушень значний вплив на перебіг збройної боротьби й державне будівництво мав український повстанський рух. Більшість крупних повстанських формувань завдяки залученню козаків і старшин військових загонів УНР (особливо вільно-козацьких структур) у своїй військово-організаційній системі поєднували зразки Наддніпрянської Армії з можливостями й потребами місцевого повстанського руху. Яскравим прикладом цього була Дніпрова дивізія Отамана Зеленого, що базувалась на зразках військ УНР [23]. Зазначимо, що більшість повстанських загонів

не перевищувала куреня чи полка (при цьому згадані частини не вповні відповідали штатам регулярного війська). Окремо відзначимо, що Махновський повстанський рух призвів до утворення Революційної Повстанської Армії України (махновців), яка виявляла зв'язок як із колишньою російською військовою системою (безпосередньо і через “посередництво” Червоної Армії), так і враховувала особливості військового протистояння у степовому регіоні України, (на цій підставі створено своєрідну тактичну схему бойових дій, що позначилась на організаційній системі махновської армії). Серед особливостей відзначимо створення підрозділів і частин із кулеметних тачанок та особливий принцип миттєвої мобілізації й демобілізації на рівні дивізії – бригади [24].

Підсумовуючи наш огляд маємо відзначити наступне:

- впливи імперських військових систем позначились на структурі українських військових формувань (австро-угорська система використана в “УСС”, а згодом в “УГА”; російська вплинула на Наддніпрянську Армію УНР (окрім “Січового Стрілецтва”), Збройні Сили Української Держави Гетьмана П.П.Скоропадського та український повстанський рух);

- кубанські козаки найповніше зберегли традиційну українську козацьку структуру на нижчому й середньому рівнях, а на рівні бригади – дивізії – корпусу (короткий час і Кубанської армії) змушені були застосувати російські військові зразки;

- в українських новостворених формуваннях задля надання структурним одиницям національного забарвлення було використано військово-козацьку термінологію;

- слід згадати й запровадження до військово-організаційної системи українських формувань деяких новацій, що стали результатом специфічного військового досвіду та обставин і умов збройної боротьби (кошова реорганізація 1919 р. і дивізійна 1920 р. в Наддніпрянській армії УНР; тачаночно-кулеметна полкова структура в РПАУ (махновців) й т.ін.).

Таким чином, структура військових формувань українських державних утворень в 1917-1920 рр. виявила поєднання попередніх досягнень імперських військових систем (Російської й Австро-Угорської) із залишками української козацької спадщини, ще й врахувала тогочасні реалії як військових дій, так і можливостей національно-державного відродження. Все це засвідчувало закономірність наслідування доречних досягнень минулого та урахування потреб сьогодення.

Проблематика наслідування досягнень попередніх військових формувань новітніми українськими військовими утвореннями лише почала досліджуватись, а тому заслуговує на подальшу розробку представниками української історіографії.

Посилання та примітки:

1. Супруненко Н. Очерк истории Гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине / 1918-1920. /. – К., 1966. – 420 с.; Гарчев П. Червона гвардія України у боротьбі за Владу Рад. – К., 1983. – 152 с.; Дубинский И. Шевчук Г. Червонное Казачество. – К., 1987. – 244 с.
2. Петров В. Військово-історичні праці. Спомини / Упоряд. В.Сергійчук. – К., 2002. – С. 56-236; Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен, 1958. – 319 с.; Удовиченко О. Україна у війні за державність 1917-1921. – Вінніпег, 1954. – 476 с.
3. Історія Українського Війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Зав.ред. Д.С.Карпин. – Львів, 1992. – 702 с.
4. Сергійчук В. Українська Соборність. – К., 1999. – 416 с.; Турченко Ф.Г. Турченко Г.Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець ХІХ ст. – 1921 р.): Історичні нариси. – К., 2003. – 304 с.; Турченко Г.Ф. Південна Україна на зламі епох (1914-1922 рр.). – Запоріжжя, 2005. – 324 с.
5. Бондаренко В. Відродження козацтва на Катеринославщині (серпень-вересень 1917 р.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – Вип. ХІХ. – С. 160-165; Верстюк В.Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918-1921). – К., 1992. – 368 с.; Волковинський В.М. Нестор Махно в історії національно-визвольних і соціальних змагань в Україні. Автореф. дис. ...доктора іст. наук. – К., 1996. – 79 с.; Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. – Львів, 1990. – 200 с.; Чоп В.М. Махновський рух в Україні 1917-1921 рр.: Проблема ідеології, суспільного та військового устрою. Автореф дис. ... к.іст.наук / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2002. – 18 с.
6. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на початку ХХІ ст. – Донецьк, 2006. – 335 с.; Використання “лави” козацькою і польською кавалерією напередодні та під час Першої світової війни // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Вип. ХІІ. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 262-267; Військово-кавалерійська підготовка молоді в СРСР та Польщі у міжвоєнні часи та козацька спадщина // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г.Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2006. – Вип. 10. – С. 167-171.

7. Задунайський В. Українські козацько-лицарські традиції в Наддніпрянській армії УНР (1917-1919 рр.) // Схід. – Донецьк, 2001. – № 3. – С. 60-62; Вплив козацьких військових традицій на становлення Збройних Сил УНР у 1920 р. // Вісник Донецького університету. – Серія Б. Гуманітарні науки. – 2003. – № 1. – С. 150-155.
8. Казачьи войска. Краткая хроника. – М., 1992. – С.111-168.
9. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XXI ст. – С.91-92.
10. РДАКК. – Ф.439. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.1-6; Ф.437. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.1-3 (Опис фонду) С.39-45.
11. ЦДАВО України. – Ф.3979. – Оп.1. – Спр.49. – Арк.77.
12. Задунайський В. Військові традиції українських козаків у кінці XIX- на початку XX ст. та їх відродження в новітню добу. Дис. на здоб. наук. ст. д. і. н. – Донецьк, 2007. – Арк.197-198.
13. Литвин.М., Науменко К. Вказ. праця. – С. 11.
14. Там само. – С.16, 17, 29, 31.
15. Історія Українського війська. – С.513-514, 521-526.
16. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XXI ст. – С.133.
17. Там само. – С.132-134.
18. Там само. – С.133.
19. ЦДАВО України. – Ф.1115. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.216.
20. Історія Українського війська. – С.426-430.
21. ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.82. – Арк.16-18.
22. Історія Українського війська. – С.549-550.
23. Задунайський В. Військові традиції українських козаків у кінці XIX- на початку XX ст. та їх відродження в новітню добу. – С.223.
24. Волковинський В.М. Вказ. праця. – С.31, 34, 60; Верстюк В.Ф. Вказ. праця. – С.41-42; Чоп В.М. Вказ. праця. – С.13-14.

РЕЗЮМЕ

В статті розглянуто особливості військової організації українських формувань під час революції 1917-1920 рр. Виявлено серйозний вплив російської й австро-угорської військово-організаційних систем на українські структури. Доведено, що будівництво українських військових формувань відбувалось на основі використання козацьких традицій, досягнень імперських збройних сил і власного бойового досвіду. Найбільш повно український військовий зміст виявився у формуваннях кубанських козаків. Військові формування УНР та Української держави гетьмана П.П. Скоропадського відчували найбільший вплив російських військових стереотипів. Впливи австро-угорських військових традицій виявлялись в Українській Галицькій Армії.

V. Zadunaysky «Influence of Emperic heritage on development of Ukrainian Military forces' structure in 1917 - 1920».

The peculiarities of military organizations of Ukrainian formations during 1917 – 1920 revolution is viewed in the article. Serious influence of Russian and Austrian-Hungarian military-organizational formations took place on the basis of usage of Cossacks traditions, achievements of Emperic military forces and own combat experience. The most completed Ukrainian military content was defined in formations of Kuban Cossacks. Military forces of Ukrainian People's Republic and Ukrainian State of Hetman P.P. Skoropadsky experienced strong influence of Russian Empire's military stereotypes. Influence of Austrian-Hungarian military tradition was strong in Ukrainian Galitsky Army.